

Poudarjam: ne govorim ne o celotnem Tavčarju, ki raste v moderni čas, ne o celotnem Prežihu, ki temelji na tradiciji — oba se nenehno razvijata. Za obravnavani noveli pa je značilno, da v Tavčarjevi noveli V Karlovcu prevladuje slog, ki ga lahko imenujemo *klasični realizem*, v Prežihovi noveli Boj na požiravniku pa slog, ki ga lahko imenujemo *moderne realizem*.

Tine Logar

DIALEKTIZACIJA SLOVENSKEGA JEZIKA

Slovenskemu jeziku gre med slovanskimi jeziki posebno mesto: to je jezik enega najmanjših slovanskih narodov s prav tako majhnim narodnostnim ozemljem, razprostirajočim se na meji dveh svetov — germanskega in romanskega, notranje pa je prav gotovo najbolj razčlenjen slovanski jezik z mnogimi zelo različnimi narečji in govori. To stanje je seveda rezultat zgodovinskega razvoja.

Domneva se, da je bila slovenščina, ali bolje rečeno, da je bil jezik tistih Slovanov, ki so se v 6. stoletju naselili v Alpah in na Krasu, še v 9. do 10. stoletju več ali manj enoten, zelo podoben tistemu, ki se je v istem času govoril južneje in vzhodneje od tod, po današnjem hrvaškem in srbskem jezikovnem ozemlju. V primeri z njegovo starejšo, namreč praslovansko razvojno stopnjo so bili zanj značilni šele prvi koraki, ki so nakazovali razvoj v poseben, samostojen slovanski jezik, jezik ki se bo stoletja kasneje imenoval slovenščina. Take inovacije so bile npr. premaknitev skupin *tert* in *tort* v *trêt* in *trat* (*serda* } *sreda*, *porh* } *prah*, *kort* } *krat*), prehod *d'* v *j* (*med'a* } *meja*), skrajšanje starega praslovanskega akuta, prehod izrazito palatalnih vokalov v bolj nevtralnemu lego in s tem sovpad *y* in *i* v slovenskem *i*, ki nima več palatalne moči, sovpad *ъ* in *ь* v slovenskem polglasniku oziroma njuna onemitev v šibkih legah (*рѣсъ* } *pəs*), otrditev nekdanjega *ê*, prehod *ž* med vokali in pred *e* v *r* (*teže* } *tere* } *ter*, *кѣтоже* } *ktore* } *kdore* } *kdor*), vpliv imenske sklanjatve na zaimensko (*mojogo* } *mêga*), še vedno ohranjena nosna vokala *ę* in *o"*, ki pa vsaj v južnih in vzhodnih delih današnjega slovenskega ozemlja verjetno že tedaj pričunjata pešati in nato polagoma preideta v ustna *e* in *o*. Malo kasneje pride že do prvih izrazitejših premikov v slovensko smer, namreč do akcentskih preskokov tipa *zvêzdà* } *zvézda* in *òko* } *okô*, *zlàto* } *zlatô*, ki akustično občutno spremenita praslovanski besedni naglas, zlasti še zadnji, ki je ostal samo slovenski in ga kot splošnega ne najdemo v nobenem drugem slovenskem jeziku. Ker sta ta dva akcentsko-kvantitetna procesa zajela še celotno slovansko ozemlje v Alpah in na Krasu, nista pa več izraz praslovanskih razvojnih tendenc, sklepamo, da so naš jezikovni razvoj usmerjale tedaj še *enotne*, vendarle pa že slovenske jezikovne težnje. Zato tedaj še ne moremo govoriti o izrazitejšem porajanju narečij, čeprav so manjši razločki zlasti v oblikovanju glasov na slovenskem jezikovnem ozemlju gotovo že bili. Še več! Iz kasnejšega razvoja lahko celo sklepamo, da so te razlike obstajale v Alpah in na Krasu od vsega začetka, že od naseljevanja dalje; to je po vsej verjetnosti res potekalo iz dveh smeri: od severa navzdol in jugovzhoda po rekah navzgor. Ti razločki so bili torej osnovani na plemenski različnosti novih prebivalcev. Vendar se zdi, da sta novi prostor, novo okolje in nova zgodovinska usoda vse to po izvoru precej

različno prebivalstvo med seboj tako premešala in povezala, da je izrazitejšje prvotne razlike v svoji govorici sicer še obdržalo, hkrati pa kljub temu razvilo celo vrsto razvojnih novosti, ki so se razširile na govorico vseh tedanjih Slovanov v Alpah in na Krasu in v nekaterih primerih segle še čez na današnje hrvatsko ozemlje. Razen že omenjenih procesov bi tu poudaril zlasti še skrajšanje vseh nenaglašanih dolžin z izjemo predtonične ter nastanek izrazite odvisnosti vsega nadaljnjega razvoja slovenskih vokalov od kvantitete in poudarka. Hkrati s temi splošno slovenskimi inovacijami pa so se že od vsega početka pojavljale v tem jeziku tudi take, ki niso več zajemale celotnega ozemlja, in so tako postajale zarodek dialektizacije.

Na prvem mestu moram omeniti razvoj praslovanskega *ê* in *o* v slovenskih dolgih zlogih, glede na kar se je vsaj že do 13. stoletja celotno slovensko jezikovno ozemlje razdelilo na dva dela: ves severozahod (današnja Koroška, Rezija, Benečija, del Krasa, Soška dolina itd.) je ta dva glasova razvil v smeri *ie* — *iə* — *i* oziroma *uo* — *uə* — *u* (*snêg^ḡ* — *sniëg* — *sniag* — *snig*; *kost^ḡ* — *kuost* — *kuost* — *kust*), ves jugovzhod (Notranjska, Istra, Dolenjska, Štajerska, Prekmurje) pa v smeri *eĭ* — *äĭ* — *aĭ* — *ä* — *a*; *o* — *ou* — *au* — *o/u*; *snêg^ḡ* — *sneig* — *snaig* — *snäg* — *snag*; *kost^ḡ* — *koust* — *kaust* — *kost* — *kust*.

Več kot verjetno je, da se je v 13. stoletju po vsem slovenskem jezikovnem ozemlju za ta dva praslovanska vokala govoril bodisi ta bodisi oni izmed omenjenih diftongov. Monoftongov za praslovanski *ê* in *o* slovenščina tedaj ni imela več. Temu seveda današnje stanje, ki kaže široke geografske ploskve z monoftongičnimi zastopniki za praslovanski *ê* in *o*, ne oporeka, kajti ti so plod mlajšega razvoja, bodisi spontanih monoftongizacij bodisi monoftongizacij, ki so nastajale povsod tam, koder in kadar sta trčila drug ob drugega govor, ki je imel za nekdanji *ê* in *o* kasnejši *eĭ* — *ou*, z govorom, ki je zanj govoril *ie* in *uo* (*sniëg* × *sneig* = *sneg*; *kuost* × *koust* = *kost*). Današnji monoftongi za te vokale torej niso nikjer arhaično razvojno stanje, da se namreč diftongizacija zaradi kakršnega koli vzroka ne bi razvila, temveč so glasovi, ki imajo za seboj največjo razvojno pot. Da je to res, bi lahko navedel mnogo dokazov: Ob stiku beneških in notranjskih govorov na Krasu je nastal pas govorov, v katerih za *ê* in *o* govore monoftonga *e* in *o*; prav isto se je zgodilo npr. v spodnji Mislinjski dolini, kjer sta trčili druga na drugo koroščina in štajerska pohorščina; zaradi intenzivnih stikov med osrednjo štajersščino in koroščino so nastali podobni monoftongi tudi v Savinjski dolini.

Najlepši primer teh sekundarno nastalih monoftongov pa je po mojem mnenju samo osrednje slovensko narečje, ki je postalo osnova knjižnega jezika, namreč gorenjščina. Na osnovi analogičnih primerov drugod po Sloveniji sem prišel do prepričanja, da je tudi gorenjski dolgi vokalizem plod intenzivnih kontaktov med dvema diametralno nasprotnima dialektičnima razvojema. Prav na gorenjski ravnini sta se namreč ti dve govorici, ali če hočete, osnovna slovenska dialekta po mojem mnenju najprej srečala (koroščina × štajersčina × dolenjščina) in tu se je začelo medsebojno prilagojevanje, ki je končno privedlo do monoftongov. Gorenjsko narečje torej ni plod najstarejše slovenske dialektizacije, kot so npr. koroščina, dolenjščina in osrednja štajersščina, temveč je kasnejša, sekundarna tvorba. Podobna je stvar z današnjim kraškimi narečjem in še z mnogimi drugimi narečji in govori.

Nekoliko drugačen je postanek prleških monoftongov sredi štajersko-prekmurske diftongične poplave. Razloček je v tem, da je prleščina svoje monoftonge — tako vsaj sodi Ramovš — prenesla od drugod, iz hrvatskega

Zagorja, kamor se je prebivalstvo za generacijo ali dve umaknilo pred madžarskimi vpadi in ropanji.

Toda vrnimo se k nadaljnjim pojavom najstarejše dialektizacije. Več kot verjetno je, da sta se tudi praslovanska nosnika od vsega početka razvijala v dveh različnih smereh in s tem prispevala pomemben delež k osnovni dialektizaciji slovenskega jezika. Ves severozahod jih je namreč zelo dolgo govoril (deloma jih govori še sedaj), medtem ko jih je celoten jugovzhod že zgodaj razvil v ustne vokale. Ta ploskev se v glavnem še danes krije z refleksoma $\acute{e}$) e_i , o) ou , óna pa z refleksom $\acute{e}$) ie , o) uo (*zvezda — nuos — go^mba : zvezda — nous — góba*).

Kjerkoli današnje dialektično stanje nasprotuje tu postavljeni trditvi, to nasprotstvo lahko razrešimo s posebnim lokalnim razvojem mlajšega porekla (npr. rezijanski ie ozki o^n , kraški ie : uo/u in podobno).

V bistvu ista je stvar s pravoslavnim u -jem. Ves severozahod je ta glas ohranil, ves jugovzhod pa je njegovo artikulacijo premaknil naprej (u) $ü/y$). Tudi ploskvi teh dveh refleksov se krijeta z zgoraj imenovanimi.

Kjerkoli imamo na ozemlju $\acute{e}$) e_i za praslovanski u sedaj u , je ta sekundaren, mlajšega postanka (vpliv drugega dialekta, knjižnega jezika ipd.).

Po mojem mnenju je sprva prav tako dvojno modulacijo doživel tudi dolgi a , ki se je kasneje na jugovzhodu labiovelariziral, medtem ko je na teritoriju z $\acute{e}$) ie svojo osnovno barvo ohranil. Vsa današnja odstopanja od tega se dajo razložiti kot sekundaren, kasnejši razvoj (npr. podjurski o (a iz štajersčine!).

Neizmerno zapleteno pa je vprašanje prvotnega razvoja praslovanskega e . Tu si današnje situacije po nekaterih narečjih še ne znam razložiti. Vendarle imam vtis, da je ta glas v svojem razvoju sovpadel z $\acute{e}$, vsaj koroška narečja, rezijansščina in štajersščina s prekmurščino vred ga tako tretirajo. Težave pa delata dolenjščina oz. notranjščina s svojim ie namesto pričakovanega e_i ter beneščina z $\acute{e}$ namesto pričakovanega ie . Mnenja sem, da se bo tudi ta problem slovenske dialektologije sčasoma dal razložiti z lokalnim razvojem, če bo le za to dovolj gradiva.

Preostaja nam še usoda slovenskega o (o/b v dolgih zlogih. Tu se zdi problematika najtežja, vendar sem prepričan, da je današnje stanje marsikje rezultat kasnejšega razvoja. V glavnem je slika taka, da govore na teritoriju, kjer je $\acute{e}$ zastopan z ie , danes e , kjer pa je $\acute{e}$ zastopan z e_i , se v glavnem govori a . Iz tega okvira izstopata deloma štajersščina in spet beneščina; pričakovali bi e , pa imamo a . Nedvomno se bo sčasoma dala tudi ta stvar razložiti.

Na osnovi vsega povedanega mislim, da upravičeno lahko trdim tole: slovenski jezik v Alpah in na Krasu je od vsega početka skrival v sebi nekatere subtilne razločke v modulaciji glasov, zlasti vokalov, razločke, ki so verjetno temeljili na prvotni naselitvi. Kljub tej dvojnosti pa so nova domovina, nove razmere in skupna zgodovinska usoda vse slovansko ljudstvo v Alpah in na Krasu med seboj tako povezale, da je v nadaljnjih stoletjih v njegovem jeziku nastala cela vrsta inovacij, ki niso imele dialektičnega, ampak splošno slovenski značaj. Stara podedovana dvojnost pa se kljub temu ni zbrisala, temveč je vztrajno živela dalje in v 12. in 13. stoletju, ko je začela delovati splošno slovenska razvojna zakonitost, namreč odvisnost vokalnega razvoja od akcenta in kvantitete, doživela svojo popolno realizacijo. Tedaj sta se iz prvotno majhnih razlik v oblikovanju posameznih vokalov (seveda so bile tudi druge!) končno razvili dve med seboj zelo različni narečji. To

je najstarejša dialektizacija slovenskega jezikovnega ozemlja, vse drugo je plod kasnejšega razvoja, namreč mešanja in medsebojnega prekrivanja ter prilagajanja teh dveh narečij, nove kolonizacije, domače in tuje, absorpcije naseljencev neslovanskega porekla, intenzivnega vplivanja sosednjih neslovenskih in slovanskih narodov (Furlani, Benečani, Nemci, Madžari, Hrvatje), cerkvenih in političnoupornih meja, fevdalne razdrobljenosti, geografskih ovir in sploh nadaljnje zgodovinske usode slovenskega naroda. Vsi ti in gotovo še drugi činitelji so ustvarili današnje tako silno pisano in pogosto težko razumljivo podobo jezika, ki mu pravimo slovenski.

France Bernik

PODOBA IN FUNKCIJA POKRAJINE V JENKOVI LIRIKI

Pri nobenem slovenskem liriku 19. stoletja ni pokrajina tako pogost motiv kakor pri Simonu Jenku. Pred nastopom naše moderne je Jenko sploh edini, pri katerem so podobe pokrajine stalno prisotne in se dosledno pojavljajo v vseh obdobjih njegovega pesniškega ustvarjanja. Zato je upravičen, čeprav morda nekoliko preenostranski naziv, ki so mu ga nadedli starejši literarni zgodovinarji in s katerim navadno še danes označujemo tega čustvenega lirika kot »pevca Sorškega polja«.

Če bomo skušali v tem predavanju natančneje opredeliti Jenkove pesmi s tematiko pokrajine, si pod izrazom pokrajina seveda ne bomo predstavljali samo Sorškega polja ali pesnikove najožje domovine, saj je znano, da se v Jenkovi liriki odražajo razen Gorenjske še drugi predeli slovenskega ozemlja in celo tujina. Z izrazom pokrajina bomo na splošno označili tisti raznoliki in geografsko neomejeni prostor, ki obdaja človeka v nekem času in učinkuje na njegova čutila, prostor torej, ki bi ga lahko imenovali tudi objektivna, izvenčloveška resničnost ali zunanja priroda.

Pesmi o naravi zavzemajo v celotnem Jenkovem literarnem opusu eno najvidnejših mest. In kot vse ostale zvrsti Jenkove lirske poezije doživijo tudi tovrstne pesmi v svojem razvoju pomembne spremembe. Potrebno je samo primerjati nekaj pesmi iz novomeškega ali ljubljanskega obdobja z liriko, ki je nastala v dunajskem času, in medsebojne razlike postanejo očitne. Zdi se, da imamo v prvem, novomeškem obdobju Jenkovega pesniškega ustvarjanja opraviti komaj z bledimi zarodki kasnejše poezije o pokrajini, in bistveni premiki so se morali izvršiti, da so pesmi s to motiviko prerasle nerazvito, embrionalno stanje in izoblikovale svoj pravi obraz. Ta razvojna prožnost daje slutiti, da se tudi v Jenkovih pesmih s tematiko pokrajine skrivajo važne idejne prvine in doživljajske značilnosti našega avtorja in njegovega časa.

Za Jenkove novomeške pesmi je značilno, da je v njih pokrajina vedno samo podoba ali prispodoba pesnikovih osebnih doživetij. Zato je subjektivno preoblikovana, označena kar se da splošno, skoraj shematično. Tak tip pesmi, v katerem se pokrajina vzporeja s človeškimi čustvi, mislimi in doživetji, seveda ni lasten šele našemu liriku, ampak ga zasledimo v razvoju slovenske poezije že pri Vodniku. Zlasti dosledno in umetniško najbolj dovršeno pa je logično primerjanje človeka in narave izvedeno pri Prešernu. Soočenje tovrstnih Prešernovih pesmi in pesmi našega avtorja kaže, da je Simon Jenko